

15. december 2008
TEM

Hvad er forskellen på plusfours og cykelshorts? Om behovet for at bevare dragt- og tekstilord på en offentligt tilgængelig database

Af Tove Engelhardt Mathiassen, museumsinspektør i Den Gamle By og sekretær for De danske Museers Dragt- og Tekstilpulje

Tak for indbydelsen til at komme og give et bidrag til den væsentlige problemstilling om det fuldt udviklede kultursprog, der ikke må have terminologiske tomrum eller strukturelle mangler! – Mit indlæg kommer hovedsageligt til at dreje sig om at modarbejde terminologiske tomrum i et historisk perspektiv.

Jeg vil tage udgangspunkt i H.C. Andersen, før jeg præsenterer, hvorfra jeg taler om en ordbog på nettet over dragt- og tekstilord. I det velkendte eventyr "Svinedrengen" fra 1841 hører prinsessen svinedrengens gryde spille "*Ach, du lieber Augustin.*" Hun sender en af sine hofdamer ind i svinestien for at spørge, hvad gryden koster.

"Og så måtte en af hofdamerne løbe ind, men hun tog klodssko på. "Hvad skal du have for den gryde?" sagde hofdamen."

Den forklædte prins vil jo have kys af prinsessen!!

I anledning af 200 året for digterens fødsel arrangerede Den Gamle By i 2005 en stor udstilling, hvor mange af de hverdagsting, som H.C. Andersen nævner i sine eventyr, var udstillet. Det var en slags visuel ordbog i tre dimensioner. Citater med ukendte ord og begreber fra eventyrene var illustreret med tingene, så publikum kunne gå på opdagelse. Ordene var ukendte for nutidens mennesker, velkendte for 1800tallets.

Her er klodssko, som man i 1800tallet brugte for at beskytte sine fine sko mod mudder og skidt i rendestenen eller – som i eventyret - i svinestien. De har træbunde – klodser – med lædersnuder og -hæle og fæstnes om skoen med en elastisk rem med en hægte af metal. Hvis H.C. Andersens læsere i 2005 havde andre billeder af for eksempel klodssko på nethinden, kunne de udstillede ting rette op på det. Ting og ord blev knyttet sammen i en ny forståelse af hverdagslivet for 1800tallets mennesker.

Det var et eksempel på, hvordan et museum arbejder aktivt med de aspekter, som sprogudvalgets rapport "Sprog til tiden" anfører på side 13: *"sproget [er] først og fremmest noget, der lever i vores bevidsthed som et væsentligt mentalt organiseringsmiddel, som et redskab for tænkning og refleksion og som bærer af vores egen historie"*.

Denne lille beretning eksemplificerer også et andet udsagn i "Sprog til tiden", nemlig at dansk er produktudviklet over 1000 år. Ganske simpelt og ligetil: Når man har behov for klodssko, fordi rendestenenene flyder over, og silkesko ikke kan tåle skidt, har man ordet "klodssko". I 2008, hvor vi har renovation, kloaker til regnvandet og bruger gummistøvler, har vi ikke brug for klodssko mere, og så glider ordet ud af sproget! – Skal man begræde det? Det vil jeg hævde, og det er derfor, at jeg står her i dag.

Ord er en kulturarv, som bør bevares og gøres aktiv af mange grunde. Hvis vi skal kunne blive ved med at læse H.C. Andersen og anden skøn- og faglitteratur på dansk eller forstå regnskaber, skifter og andre slags skriftlige kilder, så er vi nødt til at vide, hvad ordene betyder. – Museerne får jævnligt forespørgsler om den slags. – Senest har Den Gamle By rådgivet i forbindelse med en ny kommenteret udgave af Herman Bangs noveller, som er undervejs, og som skal udgives af Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Efter denne eksemplariske historie bygget på H.C. Andersen og den visuelle ordbog i tre dimensioner, vil jeg præsentere, hvor jeg taler fra.

I den danske museumsverden har der siden 1980erne – efter initiativ af forfatteren og museumsmanden Peter Seeberg – eksisteret faglige netværker, de såkaldte puljer, som arbejder med fagspecifikke problemstillinger på forskellige felter. Puljerne får støtte af Kulturarvsstyrelsen og deres arbejde handler naturligvis på mange niveauer om kulturarv!! Der findes en boligpulje, en industripulje, en havepulje og mange flere – og også den pulje, som jeg repræsenterer i dag, nemlig De danske Museers Dragt- og tekstilpulje. I dragtpuljen findes forskellige arbejdsgrupper, og én af dem arbejder med et projekt, hvis mål er at etablere en offentlig tilgængelig ordbog over historiske og nutidige dragt- og tekstilord på internettet.

Arbejdsgruppen om ordbogen blev nedsat i 2004. Siden da har den afholdt 18 arbejdsgruppemøder – og har arbejdet frem mod at inkorporere andre projekter vedr. historiske ord/termer indenfor området dragt- og tekstil herhjemme i det samlede arbejde. Flere projekter er over tid koblet sammen for at gøre projektet så helstøbt som overhovedet muligt og for at bruge ressourcerne bedst muligt. Der står forskere klar for at kæde deres projekter sammen med puljens, når tiden er inde til det.

De første mål for arbejdet kan ses her:

- **At skabe et godt arbejdsredskab til registrering**
- **At danne basis for ensartede og historisk korrekte registreringer på landsplan**
- **At formidle autoriseret terminologi indenfor dragt og tekstil til offentligheden via www.dragt.dk**

Delmål 1 og 2 har den rent museale dimension: At det er nødvendigt at kende de rette termer for at kunne registrere genstande! – Det nytter ikke noget at kalde cykelshorts for plusfours og omvendt. Selv om begge dele i hver sin tid fungerede som sportsbeklædning. For os i dag siger det sig selv, at cykelshorts er sportsbeklædning – vi er måske lidt mere usikre på den vinkel, når talen er på plusfours; men hør blot dele af definitionen på plusfours fra Ordbog over det Danske Sprog på nettet:

benklæder (til sportsbrug), der naar til omtrent midt paa læggen, og som forneden er meget vide og posede; (en slags) pludderbukser.

Registrering kræver præcision med termer.

Kulturarvsstyrelsen opfordrer puljerne til at arbejde med de faglige problemstillinger vedr. termer.

Delmål 3: Her var vi ambitiøse med målet om det autoritative. Sammenlignet med de naturvidenskabelige projekter præsenteret 20. november 2009 på Syddansk Universitet er dragtpuljens projekt deskriptivt; men den ambition er bestemt ikke tænkt på en statisk måde. Arbejdsgruppen har hele tiden bestræbt sig på at inddrage terminologiens tidsperspektiv:

- At termer ændrer betydning over tid
- eller at konkrete genstande får andre betegnelser: folk over en vis alder vil kende det udgåede ord *giraftrusser*, folk af en anden og yngre alder vil kende betegnelsen *gamacher* som et almindeligt udtryk, og i 2008 ser vi alle betegnelsen *leggings* i stormagasinet eller i tøjforretningen.

Et stykke op i 1900tallet betød termen *gamacher* i øvrigt den type ben- og fodbeklædning af uld eller sejldug med stropper ned under foden, som Joakim von And bærer over sine bare andefødder i Anders And.

Fra starten ville arbejdsgruppen også have kildehenvisninger i orddatabasen, fordi det ville gøre den mere brugbar som arbejdsredskab for alle. – Dette niveau blev senere suppleret med et litterært niveau. Et niveau med citater, der bedre end mange forklaringer, kunne vise den måde, termerne på et vist tidspunkt var blevet anvendt. – Det ville kunne give dem både et tidsaspekt og et aspekt af termers brug i forskellige sociale niveauer og sammenhænge.

Dette eksempel er fra Else Østergårds seddelkartotek og stammer fra P. Fr. Rist: Pagebreve. 1898. Citatet stammer fra et af Page Erik Høeghs breve til sin mor og er fra 1742:

"Christiansborg Slot...Til Carousellen og ligervis i Højesteret, til hvilken jeg og havde Opvartning, var jeg en gala med højrød Kjole med gult Chalons Underfoer, samt gul Brem og Opslag med to Fingre brede Sølvtrusser, saa og gul Vest og Permissioner, samt hvide Silkestrømper og Bedstefars Spænder paa Fødderne, og saasom jeg er af stærke Ben, har jeg ingen Udstaffering af disse Behov..."

1700tallets mænd kunne anvende falske lægge, hvis naturen ikke var dem tilstrækkelig nådig. Knæbukserne og de stramme strømper afslørede alt.

Tidligt i arbejdet var vi også enige om hvilke elementer, der burde indgå i databasen.

- **Dragtdele og dragtens enkelte elementer**
- **Materialer**
- **Teknik**
- **Historisk dimension**
- **Stil**
- **De faglige tilgange**

De fleste elementer er nok umiddelbart forståelige. Dog vil jeg alligevel knytte en kommentar til elementet "stil". Det henviser i dette tilfælde til stilbetegnelser, som dragtforskningen delvist har fra kunsthistorien, nemlig eksempelvis "empire", "nyrokoko" eller 1960ernes "punk." Elementet angående de faglige tilgange henviser til en intension om at inddrage såvel arkæologiens fagudtryk, som tekstilindustriens og den historiske dragt- og tekstilforskningen, som anvender flere akademiske tilgange – såvel historie og sociologi som etnologi, antropologi og kunsthistorie.

Arbejdsgruppen fik tidligt kontakt med etnolog Ingeborg Cock-Clausen, som var med i det nordiske terminologiarbejde i 1980erne. På den måde kunne vi trække på mere end 20 års arbejde indenfor feltet. Vi fik også kontakt til konservator på Nationalmuseet, Else Østergård, som i 2001 i samarbejde med Dansk Sprognævn fik støtte til et pilotprojekt, hvor de to afdøde dragt- og tekstilforskere dr. phil. Margrethe Halds og museumsinspektør Ellen Andersens arbejder skulle inddrages. Såvel Margrethe Hald som Ellen Andersen havde ført seddelkartoteker over dragt- og tekstilord. Disse skulle gennemgås og sammenkobles med Else Østergårds eget kartotek, hvor blandt andet det litterære niveau indgår som et vigtigt element. Det hele skulle kombineres med dragt- og tekstilord i Matthias Moths håndskrevne ordbog fra slutningen af 1600tallet og med termer i tekstilafhandlinger, tekstilordbøger og artikler mv. På dette tidlige tidspunkt vidste ingen, at også dr. phil. Erna Lorenzen omhyggeligt havde ført sit seddelkartotek. Efter Erna Lorenzens død i 2006 tilgik et hidtil ukendt og meget omfangsrigt kartotek Den Gamle By.

Seddelkartoteker

- **Margrethe Hald**
- **Ellen Andersen**
- **Erna Lorenzen**
- **Else Østergaard**

Arbejdet med at gennemgå selve ordene er påbegyndt netop med udgangspunkt i Erna Lorenzens seddelkartotek, som er yderst grundigt og systematisk.

Men før det kunne realiseres var der mange debatter om struktur og eksperimenter med databasesystemer, der skulle gennemleves for at få nogle ordentlige konklusioner for det fremtidige arbejde med ordbogen. – Gennembruddet kom, da arbejdsgruppen via Danmarks Grundforskningscenter for Tekstilforskning på Saxo-instituttet ved Københavns Universitet kom i kontakt med direktør Susanne Lervad, som velvilligt har stillet sit database-system TermPlus til rådighed for arbejdsgruppen.

Arbejdsgruppens ønsker om databasens elementer eller med andre ord, hvad databasen skal have af muligheder, blev i TermPlus omsat til fire sammenknyttede baser med indbyrdes søgemuligheder.

Klassifikation af ordene i dragt- og tekstildatabasen

- **Tekstiler og fremstillingsteknikker**
- **Dragter og dragtdele**
- **Dekoration og dekorationsteknikker**
- **Talemåder**

Hver af disse baser er underopdelt – nogle grundigere end andre – fordi arbejdet er undervejs.

Jeg bør måske nævne, at talemåderne eksempelvis kan være:

- *Ål i strømperne*
- *At gøre sine hoser grønne*
- *Doven skrædder syr med lang tråd*

Altså faktisk samme idé som ordmuseum på sproget.dk

Min taletid er snart rundet ud, så jeg må med et udtryk fra talemåderne, hvoraf der faktisk er rigtig mange med tekstile eller dragtmæssige konnotationer, til at binde mine løse ender sammen – præcis som i væven.

Dragt er tæt på kroppen. Den engelske dragtforsker Elizabeth Wilson skriver, at tøjet er grænsen mellem selvet og verden. Samtidig har tekstilers produktion haft stor økonomisk betydning op gennem tiden. Derfor findes der vældig mange ord og begreber for dragt og tekstil. Med dette arbejde mener jeg, at De danske museers Dragt- og Tekstilpulje kan være med til at bevare en immateriel kulturarv. En kulturarv, som bidrager til at fastholde dansk som et kultursprog.

Det er gruppens mål at gøre ordene aktive netop ved at lade dem være offentligt tilgængelige på internettet forsynet med kildebelagte ordforklaringer, variationsmulighederne i staveformer, systematisering i typer og med det litterære niveau med citater, der placerer ordene i tid og sted.

Det er målet, at alle ord skal forsynes med illustrationer – gerne fra de danske museers samlinger.

De danske museers Dragt- og Tekstilpulje vil gerne bidrage til den nationale termbank, og det gør mig fortrøstningsfuld for arbejdet, at sprogudvalget på side 66 i "Sprog til tiden" anbefaler, at:

Der skabes redskaber, som understøtter sproglig mangfoldighed, f. eks. gennem offentlig støtte til udarbejdelse af sprogteknologiske infrastrukturer i form af terminologibaser og oversættelsesprogrammer.